

## ADATOK A BUDAI KISEBB SZŰZ MÁRIA, MÁS NÉVEN SZENT ZSIGMOND TEMPLOM ALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

### I.

Harmincnégy évvel ezelőtt jelent meg a Tanulmányok Budapest Múltjából lapjain Kumorovitz L. Bernát professzor azon munkája, amely a budavári, Szűz Mária titlust viselő két királyi kápolnát gondos forráselemzéssel megkülönböztette egymástól, majd történetüket külön-külön részletesen bemutatta.<sup>1</sup> A budai vár előtt álló újabb vagy kisebb Szűz Mária-, más néven Szent Zsigmond-egyházat megemlítő történeti munkák máig Kumorovitz professzor pontos adatait és időt álló következtetéseit használják fel.<sup>2</sup> Ezt fogom tenni én is, amikor az alábbiakban megpróbálom néhány ponton továbbgondolni a kápolna múltját.

A budai egyházi testületek, templomok történetét rendkívül nehéz feladat feldolgozni a források elégtelensége miatt, az újabb Szűz Mária-egyház azonban szinte szerencsésnek mondható, hiszen alapításáról szóló forrással is rendelkezünk.

Ismeretes, hogy XXIII. János pápának két 1410-ben kiállított oklevele is megemlékezik az új egyházzól: az augusztus 3-án kiállított oklevélben olvashatjuk, hogy Zsigmond király Budán Szűz Mária tiszteletére káptalan alapított, már a templom építésébe is belefogott és több ezer forintot költött az építkezésre, augusztus 18-án pedig buszüngedélyt adott ki a pápa magyarországi legátusa útján a királyi várban lévő és a váron kívüli Szűz Máriának szentelt királyi kápolnákat felkeresők számára.<sup>3</sup> Az alapítást elbeszélő másik forrásunk Zsigmond király korának krónikása, Eberhardt Windecke, aki az 1424. esztendőnél említi meg, hogy Zsigmond király Budán, a Zsidó utcában, az új kápolnában Szent Zsigmond tiszteletére káptalan alapított.<sup>4</sup> A későbbi kettős patrocínium és a két forrás helymegjelölése kétségtelenné teszi, hogy mindkét esetben ugyanarról az egyházzól van szó. Kumorovitz L. Bernát hívta fel a figyelmet arra, hogy ugyanebben az időszakban a királyi kápolna testületében feltűnnek a kanonoki címek.<sup>5</sup> Ebből ő arra következtetett, hogy Zsigmond király atyja, IV. Károly császár példáját követve királyi kápolnájának testületét kívánta átalakítani káptalanná.

Korántsem egykorú forrás, de érdekes történetet mond el a káptalan alapításáról Tinódi Lantos Sebestyén, aki mintegy százötven évvel a történetek után Zsigmond királyról írt énekében úgy tudja, hogy Tari Lőrinc látomása indította a királyt a templom alapítására. Lőrinc vitéz ugyanis beszámol uralkodójának arról, hogy Szent Patrik purgatóriumában járva őt is a pokolban látta, és erre Zsigmond azt feleli: gondoskodik róla, hogy ne így történjen.

Tizenhárom várost (nyilván a szepesi városokat érti) elzálogosít, és az összegben építteti meg a Szent Zsigmond templomot gazdag javadalmakkal látva el papságát.<sup>6</sup> Bár Sebestyén deák régebbi éneket mond el, amire hivatkozik is: „Éneken hallottam, vagy volt, vagy nem volt”, az események mégsem egészen történhetek így, hiszen Tari Lőrinc 1411-ben járt Írországban, Szent Patrik purgatóriumában, az alapítás pedig 1410 előtt ment végbe.<sup>7</sup> A szepesi városokat szintén az alapítás után, 1412-ben zálogosította el a király a Velencével vívott háború költségeinek fedezésére, ami persze nem zárja azt ki, hogy ne fordíthatott volna ebből az összegből a templom építésére.<sup>8</sup> Vajon megőrzött-e Tinódi története valamennyit az egykori személys indíttatásokból, vagy csupán az események népies és költői fantáziával jócskán kiszínezett magyarázatát láthatjuk benne: a túlvilágot járt lovag intelméhez kötve a király egyik leghíresebb templomalapítását.

Zsigmond király az 1408. esztendőől fogva folyamatosan Budán tartotta udvarát, és a kormányhivatalok is végérvényesen átköltöztek ide Visegrádról. Ez az az időszak a király életében, amikor azzal egy időben, hogy magyarországi uralmát megszilárdította, egyre nagyobb befolyásra tett szert a birodalom ügyeinek irányításában. A királyi rezidenciának tekintett Budán nagyszabású építkezésekbe kezdett, amelynek része az új Szűz Mária-kápolna alapítása is.

Mi indíthatta Zsigmond királyt arra, hogy a budai királyi palota építkezései mellett, attól nem messze, de mégis a város területén emeljen a királyi kápolna megreformált testülete számára Szűz Mária és védőszentje Szent Zsigmond tiszteletére kápolnát?

Kumorovitz L. Bernát jó érzékkel látta meg, hogy Zsigmond király az ő atyja, IV. Károly császár példáját követte a káptalanalapításban, de meg kell állapítanunk, hogy a példa nem csupán a kápolna szervezetének átalakítására korlátozódott. Való igaz, hogy a császár prágai székhelyén 1338-ban már megkezdte társaskáptalanná fejleszteni udvari kápolnáját, a Mindszentek-kápolnát, 1357-ben pedig karlsteini várának Mária kápolnájában alapított káptalan.<sup>9</sup> Emellett azonban témánk szempontjából sokkal fontosabb udvari kápolna alapítása a szintén rezidenciának tekintett Nürnbergben.

IV. Károly másodszori német királlyá koronázása után Bonnból visszatértében Prágában bocsátotta ki engedélyét a nürnbergi városi tanács számára 1349. november 16-án, hogy a zsidó negyed házait lerombolva két piacteret hozzanak létre, továbbá elrendelte azt is, hogy a zsinagóga helyén Szűz Mária tiszteletére templomot építsenek.<sup>10</sup> Az 1349. esztendő során nagy megrázkódtatások érték a vá-

rost, ebben az évben pusztította végig a nagy pestisjárvány. Ehhez járult, hogy a már az előző évben elkezdődött ún. „kézművesfelkelés” elűzte a patríciusokból álló tanácsot, és a várost Károly hűségéről az ellenlábás Wittelsbachok táborába vezette. Csak nagy nehézségek és engedmények árán tudta Károly a számára annyira fontos város régi kormányzatát és engedelmségét helyreállítani.<sup>11</sup> Ennek egyik következménye volt a zsidók elűzésének engedélyezése és sokuk lemészárlásának hallgatólagos eltűrése.<sup>12</sup> A zsidók lebontott zsinagógájának helyén feltehetően 1352 előtt megkezdődött a Frauenkapelle építése, és 1355-re már készen állt a szentély. Ebben az évben császárrá koronázásáról visszatértében állította fel IV. Károly a kápolna testületét. Az 1355. július 8-án kelt alapítólevelében a császár elmondja, hogy Nürnberg császári városában császársága dicsőségére, az Istenszülő Szűz Mária és Jézus Krisztus tiszteletére, valamint *a maga és ősei lelki üdvére* új kápolnát alapított és építtetett, amelybe most egy vikáriust és két szerpapot rendel, akik a prágai székesegyház Szűz Mária-káptalanjának voltak alávetve. Később lett csak a vikáriusból prépost és a kanonokok száma is hétre emelkedett. Az alapítóleveléből megtudjuk azt is, hogy a császár a kápolna testülete számára feladatul a napi liturgia végzését rendelte el. A papoknak mindennap el kellett imádkozni a zsolozsmát, és misét kellett mondani Szűz Mária tiszteletére azokkal a megemlékezéseket tartalmazó imádságokkal – commemoratiókkal – együtt, amelyeket VI. Kelemen pápa engedélyezett a felettes prágai Szűz Mária-káptalan számára. A császár mindezek szükségleteire nürnbergi soltésánál 1000 Ft-ot helyezett el, amelyből évente bizonyos összeget fizettek a papi testület fenntartására.<sup>13</sup>

Az új császári udvari kápolna papságának feladata tehát a császár által létrehozott, a maga és ősei lelki üdvét szolgáló miscalapítvány végzése volt. IV. Károly császár számára sajátosan és egymástól szétválaszthatatlanul szövőődött egybe a magánáhitat az állami, hivatalos vallásosságáé. Köztudott, hogy kortársai közül kitűnt ebben mind tudatosságban, mind ilyen jellegű áhítata intenzitásában. Ennek kifejezése volt a császár szent- és ereklyetisztelete is.

Amikor az új kápolna 1358-ban teljesen elkészült Johannes de Marignola bisignanói címzetes püspök felszentelte a második oltárt Szent Vencel ereklyéivel, Szent Vencel, Vince, Vitus, a 10 000 mártír, Szent Mária Magdolna, Borbála, Katalin, Margit, Ilona és a 11 000 Szűz tiszteletére.<sup>14</sup> Ekkortól tehát a kápolnának kettős titulusa lett: Szűz Mária és Szent Vencel. Szent Vencel kiválasztása a kápolna védőszentjeként nem egyszerűen a cseh királyság patrónusa tiszteletének propagálása volt. IV. Károly császár keresztnéve ugyanis valójában Vencel, a cseh királyfi egykor anyai nagyapja, II. (Przemysl) Vencel cseh király után kapta nevét. A Károly nevet a bérmakereszttségben, 1323-ban Párizsban nyerte bérmakeresztapjától, IV. Károly francia királytól. Vencel-Károly a későbbiekben egyre magasabbra emelkedve, elnyerve a cseh királyi trónt, majd a császárságot keresztségeiben kapott védőszentjeit, Szent Vencelt és Szent (Nagy) Károly császárt, mint országai és uralma égi patrónusait különleges tiszteletben részesítette.<sup>15</sup>

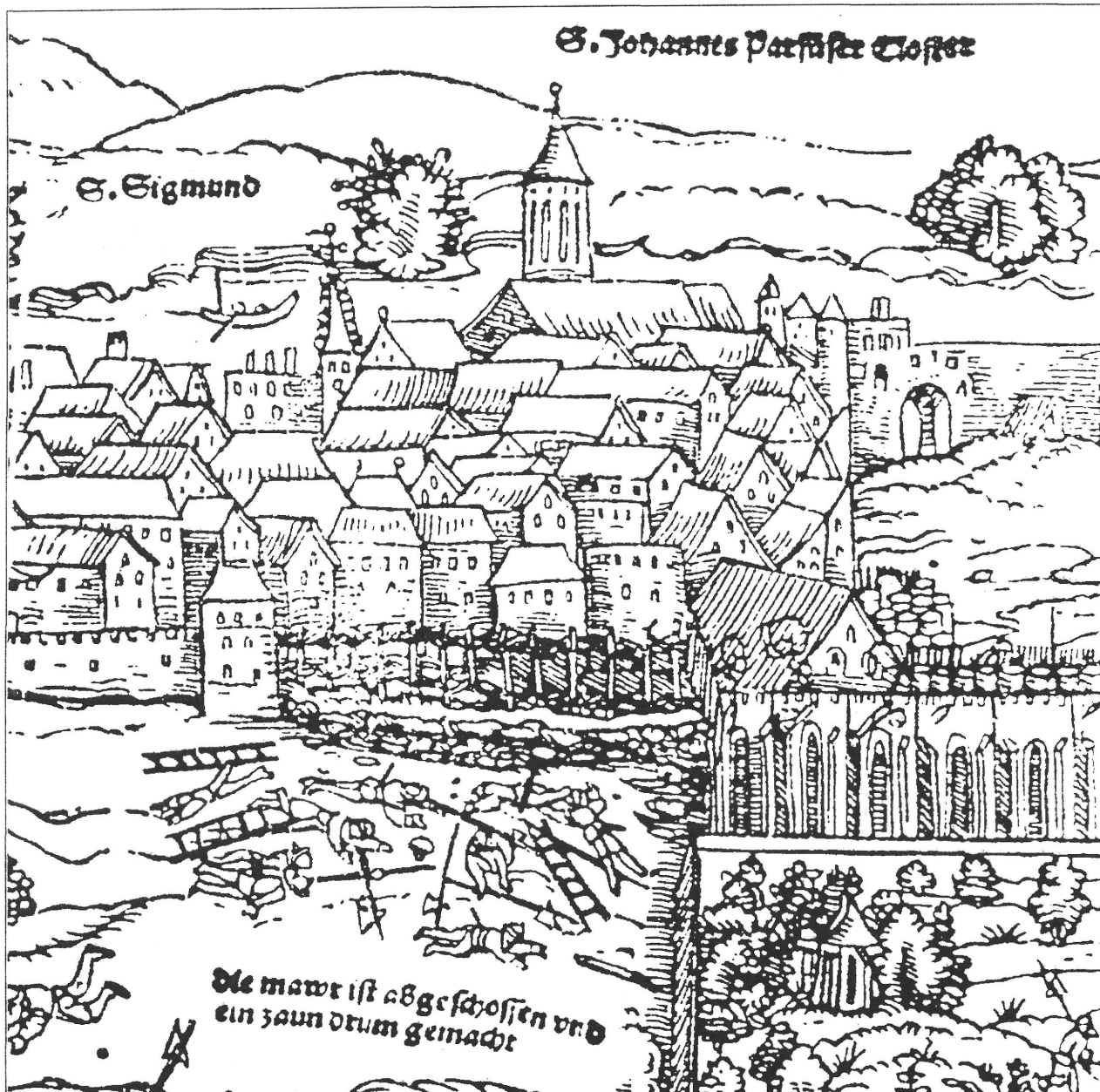
Károly császár elhalmozta a kápolnát ereklyékkel is. 1358-ban egy harmadik oltárt is szenteltek az apostolok tiszteletére, Evangélista Szent János, Keresztelő Szent János, Szent Péter, Szent Pál, id. Szent Jakab és Szent Miklós ereklyéivel. A kápolna temlomgondnoka, Stephan Schuler 1442-ben feljegyezte, hogy a császár a kápolnának adományozott többek között egy darabot a szent keresztfából, két tuskét Krisztus töviskoszorújából, egy darabot Mária övéből, Máriának a kereszt alatt viselt fátylából két darabot, követ a Golgotáról, a jászolnak és a bölcsőnek, amelyben Jézus feküdt egy-egy darabját, annak a szivacsnak egy darabját, amellyel Jézusnak inni adtak a keresztfán, Szent Péter fogát, Szent Antal, Márton, István, Lőrinc, Vince, Vitál, Vitus, Adalbert, Móríc, Viktor, Miklós, Borbála, Katalin, Ilona és sok más szent ereklyéit.<sup>16</sup>

Az udvari papság liturgikus funkciói, valamint az ereklyék tisztelete és őrzése mellett a nürnbergi Szűz Mária-kápolna az udvari reprezentáció igényeit is kielégítette. A nyugati homlokzaton elhelyezett Michaelischor karzattal nyílt a templomtérbe, ahonnan a császár az istentiszteletet követhette. Ebben a tekintetben a kápolna az aacheni palotakápolna mintáját követte. A Michaelischorból lehetett kilépni az előcsarnok feletti erkélyre, amely feltehetően a birodalmi koronázási jelvények és a birodalmat oltalmazó ereklyék – korabeli névvel a *Heiltum* – ünnepi bemutatására készült. Innen mutatta meg 1361-ben IV. Károly a fia, Vencel születésének megünneplésére összegyűlt tömegnek a császári jelvényeket. Az udvari reprezentáció körébe sorolható a gazdag szobrászati díszítés is, mind a nyugati homlokzaton és az előcsarnokban, mind pedig a templom szentélyében.<sup>17</sup>

Ha most figyelmünket ismét Zsigmond király kápolnaalapítására fordítjuk, könnyen felismerhetjük az általa követett mintát apja nürnbergi építkezésében, a párhuzamok túlságosan gazdagok ahhoz, hogy véletlen vagy általánosságokban mozgó egybeesésről lenne szó. A budai Szűz Mária-kápolna ugyanúgy udvari kápolna, mint a nürnbergi Frauenkirche. Mindkettő a rezidenciának tartott város polgármegyedében emelkedik, holott mindkét városban épült királyi, illetve császári városi vár és palota. Mindkét egyház exemt volt (ez udvari kápolna rangjukból következik) és testülete káptalant alkotott. Mindkét templomot Szűz Máriának szentelték, amely kibővült Vencel-Károly és Zsigmond személyes védőszentjeinek tiszteletével.

Ezen sokszoros hasonlóságok feljogosítanak arra, hogy a nürnbergi Frauenkirche álló épületére és meglévő gazdag történeti forrásaira tekintve értelmezessük a budai Szűz Mária-kápolna maradványait és a rá vonatkozó jóval hiányosabb adatainkat.

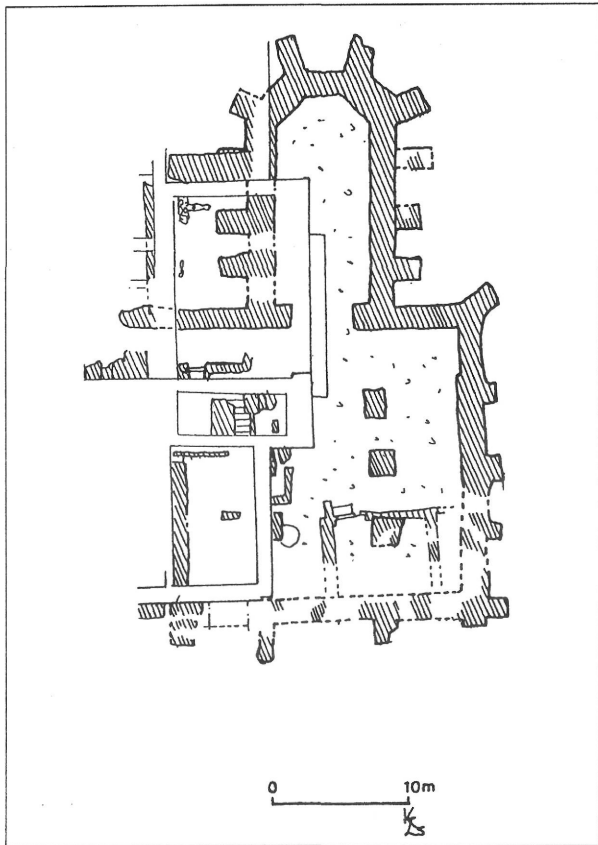
Láttuk, hogy a nürnbergi kápolna Szent Vencel patróniuma az egyik mellékszentélyben emelt oltárról és az ott elhelyezett ereklyétől ered. Budán is ehhez hasonlóan valamelyik oltár Szent Zsigmondnak lehetett szentelve, ahol a szent ereklyéjét is őrizhették. Talán erre utal Jagelló Zsigmond herceg számadáskönyveiben az a bejegyzés, miszerint 1501. január 5-én, vízkereszt vigíliájának vécsernyéjén, amikor a Szűz Mária- és Szent Zsigmond templomból körmenet vonult a királyhoz, a herceget egy



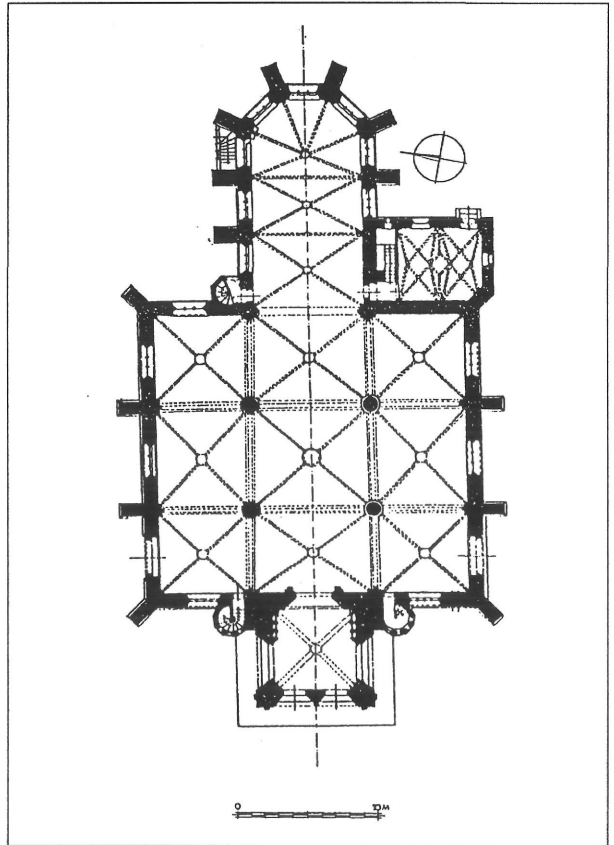
1. kép. A kisebb Szűz Mária (Szt. Zsigmond) templom és környezete 1545-ben Erhard Schön fametszetén.

pap kereste fel ereklyékkel.<sup>18</sup> Szent Zsigmondot már IV. Károly nagy tiszteletben tartotta, burgund királlyá koronázása óta különös képpen. A mártír burgund király kultuszát mint a cseh királyság patrónusát is erősen propagálta, miután a szent maradványait St. Maurice in Wallisból Prágába vitette, ahol 1362-ben a Szent Vitus-székesegyház Szent Zsigmond tiszteletére emelt oldalkápolnájában helyeztette el.<sup>19</sup> További kutatás témája lehet, hogy mi lett az ereklye sorsa, mivel Pray György és Podhradszky József is ismertet egy általunk még eredeti forrásban fel nem lelt adatot, amely szerint Zsigmond király 1424-ben (sic!) a husziták által veszélyeztetett Szent Zsigmond-ereklyét Váradra vitette.<sup>20</sup> Balogh Jolán megállapítása szerint az ereklyének semmilyen későbbi váradi említését nem ismerjük, amelyből ő arra következtetett, hogy a szent maradványait visszavitték Prágába.<sup>21</sup>

Igen jól hasznosíthatók számunkra a nürnbergi kápolna liturgikus funkciójára fennmaradt adatok is. Rengeteg jel utal arra, hogy a budai kápolna alapításánál szintén számolhatunk hasonló jellegű misealapítvánnyal. A későbbiekben itt tett misealapítványok közül ismert Corvin János hercege 1503-ból és Monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajdáié 1474-ből.<sup>22</sup> Ugyanerre a funkcióra utalnak a királynék sírjai. Mátyás király itt temettette el első feleségét, Pogyebrád Katalint 1464-ben.<sup>23</sup> Hasonlóképpen cselekedett II. Ulászló király 1506-ban, felesége Candalei Anna nyugvóhelyéül jelölve ki az egyházat.<sup>24</sup> Talán Tinódi Lantos Sebestyénnek a tanulmány elején idézett verse is közöl velünk valamilyen hiteles információt, azt mondja el ugyanis, hogy a király lelke üdvösségéért emeltette a templomot. Erre pedig a templomalapítás kegyes cselekedetén túl a kor elképzelése szerint úgy lett volna módja, ha



2/a. kép. A kisebb Szűz Mária (Szt. Zsigmond) templom alaprajza  
(Buzás–Feld 1996 nyomán)

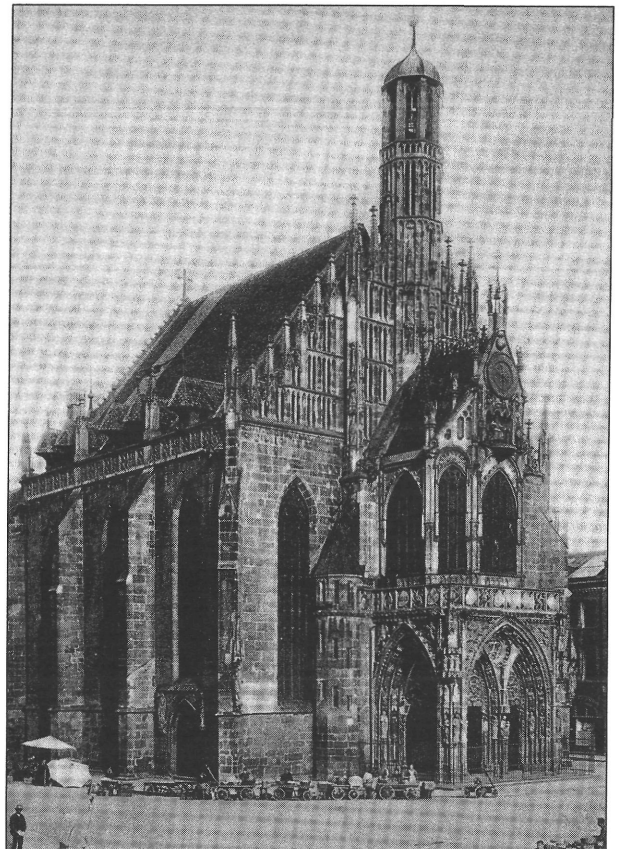


2/b. kép. A nürnbergi Frauenkirche alaprajza  
(Bräutigam 1965 nyomán)

az üdvözülés érdekében misealapítványt tesz. Forrás híján nem tudhatjuk, hogy ő valóban így cselekedett-e, vagy csak Tinódi köti az alapító személyéhez a mise-mondatás funkcióját. A meglévő források azonban sírokról és misealapítványokról szólnak, és mindez valószínűvé teszi, hogy a Szent Zsigmond-káptalan tagjainak egyik fő liturgikus feladata az alapítványi misék mondása volt, az alapítványokat pedig az ország királyai és előkelői tették.

A templomépítésben megnyilvánuló reprezentációs szándék Budán is nyilvánvaló, a városi környezet eleve nagyobb nyilvánosságot jelentett, mint amire a királyi palota zártabb világa lehetőséget adott. Ez nyilvánul meg a királyi udvar itteni részvételében a liturgián – amire Mátyás korából rendelkezünk adattal –, illetve az 1514-es keresztshadjárat meghirdetésében és a fővezér itteni felavatásában.<sup>25</sup>

Rendkívül érdekes eredményre vezet a két kápolna épületének összehasonlítása, már amennyire ezt a csekély budai maradványok lehetővé teszik. Alaprajzában mindkét templom azonos mintát követ, azt az igen általános városi templomtípust, amely háromhajós, hajója négyzet alakú, a mellékszentélyek egyenesen záródnak, a főszentély és hajója azonos hosszúságú, és a főszentély szélessége közel a harmada a hajó szélességének. Ennek a típusnak a nürnbergi templom sem a legkorábbi emléke, de az egyik legszabályosabb, legkidolgozottabb példája. Természetesen a két épület készítése közötti hatvanévnnyi különbség kizár minden konkrét stílári kap-



3. kép. A nürnbergi Frauenkirche 1900 körül

csolatot. Az azonban meglepő, hogy a jóval később épült budai kápolna méretre is közel egyező nürnbergi rokonával, a mintaadás a liturgikus és reprezentációs célokon túl az épület megjelenésében is felimerhető. Eltérést a két kápolna között csupán a pillérek számában (Nürnbergben 2 pár, illetve Budán 3 pár), továbbá a külső támpillérek elhelyezésében figyelhetünk meg. Nem tudjuk, hogy a budai kápolna felépítménye bazilikális vagy csarnok rendszerű volt-e. A Schön-féle metszet csarnokra utal, ugyanakkor a budai kápolna alaprajzában és méreteiben egyező rokona, a Zsigmond-kori Mária Magdolna-plébániatemplom bazilikális szerkezetű volt a hajóknak a tornyon megfigyelhető lenyomata alapján. A nürnbergi kápolna gazdag szobrászati díszítése, amely elsősorban Szűz Máriához kötődő témákat mutat be, felveti azt a lehetőséget, hogy hasonlóan gazdag, megegyező tematikájú szobrászati díszítéssel kell számolnunk a budai kápolna esetében is. Ezt egyébként igazolják a templom szépségét kiemelő források is, köztük Bonfini leírása, aki Zsigmond király jeles építkezései között említi meg az általa még teljes szépségében látott kápolnát.<sup>26</sup> Ezért mindenképpen igen komolyan kellene venni a további kutatásnak Buzás Gergely azon felvetését, amely az 1974-es gótikus szoborleletet kapcsolatba hozhatónak érzi a kápolnával.<sup>27</sup>

## II.

Még egy izgalmas és szerteágazó várostörténeti kérdés merül fel a kápolna alapítása kapcsán. Mindkét kápolnát zsidónegyed helyén emelték. Nürnbergben azt tették, amit Németország több más városában is a XIV. század folyamán lezajlott pogromok idején. Az előző zsidók házaikat eladományozták, a zsinagóga helyén pedig keresztény templom épült, az általam ismert esetekben mindig Szűz Mária tiszteletére. Ez történt Kölnben, Würzburgban, Bambergben, Regensburgban.<sup>28</sup>

A budai zsidók kiűzését 1360 körülre keltezi történetírásunk, annak ellenére hogy magára az üldözésre semmilyen konkrét forrással nem rendelkezünk. Az mindenesetre közsímt, hogy I. (Nagy) Lajos király az 1360-as évek elején az egész ország területéről kiűzte a zsidókat, majd néhány év múlva enyhítve szigorán visszafogadta őket.<sup>29</sup> Erre az országos érvényű adatra épül fel azután a budai helycsere elmélete: a korai források által a déli városrészben említett zsidónegyed házaikat a kiűzéskor előkelőknek adományozták, és így a visszatérő zsidók házaik már foglaltak voltak, ezért hát a király saját városi háza, a Kammerhof melletti még üres telkekre telepítette le a visszafogadottakat.<sup>30</sup> Tetszetős elmélet, sajnos első számú hiányossága az, hogy semmilyen forrás nem támasztja alá. Elgondolhatunk azon is, vajon az 1360-as években tényleg a király városi házáinak környéke volt-e annyira kevésbé beépítve, hogy ide telepítsék a király zsidóit. A forrásokba beletekintve már jobban kételkedhetünk, ha tudjuk például, hogy a Kammerhof északnyugati szomszédja a Szécsényiek, vagyis egy nagy hatalmú bárói família háza volt, amelyről első adatunkat 1337-ből ismerjük, de a későbbiekben még 1441-ben is megemlítik őket.<sup>31</sup>

A költöztetési elmélet konkrét bizonyítékaul egy máris igazolhatóan tévesen összeállított házbirtoklási történetet szolgált. Eszerint egy zsidó utcai házat Nagy Lajos király 1365-ben, tehát a költöztetési elmélet szempontjából igen alkalmas időben, János kőfaragónak adományozott a királyi épületek emelésében végzett szolgálataiért. A művészettörténet-írás egész generációja „Pocakos” János mesterben és műhelyében vélte felfedezni a királyi palotától a Nagyboldogasszony-templomig megannyi budai épület építőt a XIV. század 60-as, 70-es éveiben. Az utóbbi évek kutatási eredményei mára teljesen megcáfolták ezt a tetszetős és a valóságnál jóval egyszerűbbre sikerült képet, amelyben együtt volt minden: a mester, a mű és a biztos keltezés is.

Arra azonban nem figyelt még fel a kutatás, hogy János mester házadományának megfeleltetése a Zsidó utcai házzal szintén téves volt. Az azonosítás Pataki Vidorra megy vissza, aki a „Pocakos” János-féle házat a régi Zsidó utcában, a későbbi Szent Zsigmond utcában helyezte el tévesen.<sup>32</sup> Pedig János mester házának története jól adatolható. A későbbiekben ugyanis ez a ház az esztergomi érsek városi palotája lett a város legfontosabb piacterén, a Szent György téren, a Szent János kapu közelében, a keleti oldalon, amelyről számos forrás fennmaradt a káptalan levéltárban.

Az érsekség háza abból a két, egymással szomszédos épületből fejlődött ki, amelyet Kanizsai János érsek 1396-ban adományozott az általa az esztergomi székesegyház oldalához épített Szűz Mária-kápolna számára.<sup>33</sup> Az is ismert, kik voltak a házak korábbi birtokosai. Az egyik házat Peliskei Ákos fia Mikcs özvegyétől, Annától szerezte az érsek csere útján ugyanebben az évben. Ekkor már a vele szomszédos másik ház a birtokában volt, mivel az egyik szomszédként őt, a másik szomszédként pedig egy bizonyos néhai Hallert neveztek meg.<sup>34</sup> A másik házat tehát már régebben birtokolta az érsek, valóban, 1395-ben testvérei, Miklós tárnokmester és István udvarmester lemondtak az érsek javára a ház őket illető tulajdonáról, hiszen azt 1374-ben nagybátyjuk, Kanizsai István zágrábi püspök vásárolta „Pocakos” János kőművestől (murator).<sup>35</sup> Mindkét esetben szomszédokként egyrészt Ákos fiait nevezik meg, másrészt Miklós kancellárt. Ennek a háznak a története azonban még tovább is követhető, ha „Pocakos” Jánost azonosnak vesszük, ahogy a művészettörténeti szakirodalom teszi, azzal az azonos nevű kőfaragóval (lapicida), akinek számára I. Lajos király 1365-ben építési szolgálatai jutalmául házat adományozott. Az ekkor megnevezett szomszédok egyike ekkor is Miklós, a királyi titkospecsét jegyzője, a másik pedig szentdemeteri Besenyő Gergely fia, István. Így megtudhatjuk, hogy a házat egy bizonyos Cracherius mestertől vásárolta a király, korábban pedig zsidók lakták, bizonyára az országból történt kiűzetésük előtt.<sup>36</sup>

Pataki téves azonosítása abból az adatból indult ki, hogy Kanizsai Miklós tárnokmester 1394-ben – vagyis két évvel testvére, János esztergomi érsek fent ismertett házadománya előtt – az esztergomi Krisztus Testekápolna házat a Zsidó utcában cserével megszerezte, és ennek a háznak az egyik szomszédja a néhai Prodavizi

Ákos bán volt.<sup>37</sup> Látszólag ugyanaz az Ákos, valójában azonban két különböző személy, bár egy nemzetség, éppen az Ákos nemzetség Mikcs ágának tagjai. Az egyik a Peleskei melléknevű Ákos, akinek fiai Micsk és László voltak, Micsk özvegye pedig az az Anna, akivel János érsek házát elcserélte. A másik Ákos az előbbinél egy generációval fiatalabb, az előbbi testvérének, Istvánnak a fia, és a mellékneve Prodavizi, szlavón báni tisztséget viselt 1387-ig.<sup>38</sup> Úgy tűnik tehát, hogy külön-külön háztulajdonai voltak, hiszen amikor Anna a házat az érsekkel elcserélte, az oklevél nem említi Prodavizi Ákos fiait, akiket pedig nem lehetett volna kihagyni egy közös tulajdon cseréjéből. Az azonosítás további része azért sem megfelelő, mivel ezt a házat Kanizsai Miklós tárnokmester az oklevél szerint egymaga cserélte. Tehát nem mondhatott le később István testvérel együtt annak birtokjogáról János érsek javára, ahogy Pataki az 1395-ös adatot ideillesztette, csak közösen bírt ház tulajdonáról mondhattak ilyen módon le. A ház korábbi története is ellentmond az azonosításnak, mivel a Krisztus Testekápolna számára 1384-ben Demeter esztergomi érsek adományozta.<sup>39</sup> A Zsidó utcára vonatkozó forrás tehát nem vonatkoztatható sem János kőfaragó házára, sem a János érsek adományozta házakra.

Az elmondottakból az az első látásra furcsa állítás következik, miszerint kiűzetésük előtt a Szent György tér egyik házát zsidók lakták. Ezek a zsidók a birtoklástörténet szerint nem voltak gettóba zárva, hiszen a város legfontosabb piacterén éltek.

Érdekes végigkövetnünk a zsinagógára vonatkozó forrásokat is. A részben feltárt, késő gótikus kéthajós zsinagóga, egyik pillérére vésett évszáma alapján és Scheiber Sándor olvasata szerint, 1461-ben épült.<sup>40</sup> Vélhetően ez az épület már azonos az 1462-ben egy pereskedés során említett zsinagógával. Az oklevél perhalasztásról szól Kapi János és a zsidók közössége között két ház, a néven nevezett zsinagóga és az ún. Jakabháza ügyében.<sup>41</sup> Ez az utolsó értesülésünk a perről, ezért nem ismerjük annak végkifejletét. Az ügy előzményéről azonban több forrás is szól, és ez tartogat számunkra néhány elgondolkodtató mozzanatot.

Egy 1420. január 16-án kelt oklevélből megtudhatjuk, hogy Anna, Kapi Miklós fia András özvegye a városi tanács előtt bemutatatta Jakab deák, egykori esztergomi várnagy, budai polgár záloglevelét, amelyben 2226 Ft kölcsönt vett fel Andrásról, majd elmondta, hogy Jakab ugyan törlesztett valamennyit az adósból, amiről nyugtát is adott, de még mindig tartozik neki 1626 Ft-tal, és kérte a tanácsot, hogy hajtsák be az összeget; a tanács megidézte Jakabot, hogy vagyont felbecsülni jelenjen meg a tanács előtt, de a többszöri felszólítás ellenére Jakab nem jelent meg, ezért a tanács úgy döntött, hogy mivel nem tudta felbecsülni Jakab árúit vagy egyéb javait, ezért tulajdonait, többek között két, egymással szomszédos házát a Szombatpiacon az özvegynek adják át. Megnevezték a szomszédokat is, egyfelől Tamás fia János özvegyét, másfelől a szegényházat.<sup>42</sup> Nem tudjuk, hogy az átadás valóban végbement-e, talán nem, mivel egy 1439. június 23-án kelt oklevél szerint a budai káptalan előtt a néha Kapi András deák fia János a maga, illetve felesége, Anna és fiai, István és

András nevében eltiltja Albert királyt és Erzsébet királynét, hogy eladják vagy elzalogosítsák azt a két házat a Szombathelyen, amelyben most Jakab és Ferenc zsidók laknak, Jakabot és Ferencet pedig eltiltja, hogy a házat birtokba és használatba vegyék.<sup>43</sup> A szomszédok ekkor is változatlanok. Lehetséges, hogy Jakab deák zsidóknak is tartozott, és ilyen úton került kezükbe a ház birtoka, de elképzelhető persze más megoldás is. Mindenesetre a tiltakozásnak nem sok foganatja lehetett, sőt úgy tűnik, hogy az ügy a hosszán elhúzódó pereskedések sorsára jutott, mivel egy 1440. március 17-re keltezett újabb oklevélben Betlendi Gergely és Setétkúti Balázs budai alvárnagyok és a zsidók albírái fogott bírák és Hédervári Lőrinc nádor, zsidóbíró jelenlétében elhalasztják Szent György oktavájára azt a pert, amely a Zsidó utcában, a Szombatkapu felé elhelyezkedő két ház miatt Kapi János, valamint Márton és Áron zsidók között folyt, mivel Márton és Áron nem tudtak a tárgyalásra felkészülni és új határidő kijelölését kérték.<sup>44</sup> Évekkel később még mindig folyt a per, hiszen egy 1449. március 18-án kelt oklevélből arról értesülünk, hogy az ország rendjei előtt Kapi János a maga és fiai, István, András, János, Sándor és Frigyes nevében tiltakozik, hogy Hunyadi János kormányzó elidegenítette két szomszédos házukat a Szombathelyen, amely a néhai Jakab deák, budai polgár tulajdona volt, és most zsidók lakják.<sup>45</sup> Szomszédokként ekkor is ugyanazon neveket adják meg, mint 1420-ban. Ezután következik az 1462-es, már említett, perhalasztásról szóló adat a zsinagóga néven nevezésével.

Mindenekelőtt tanulságos a ház helyszínének elnevezéseit megfigyelni. Ha nem két szomszédos házról lenne végig szó, amely így elég feltűnő, és nem lennének sorra ugyanazok a szomszédok megnevezve, valamint nem említenék meg ismételt Jakab deák nevét, el is bizonytalanosodhatnánk, valóban ugyanarról a két házról történik-e említés minden esetben. Így viszont el kell fogadnunk, hogy az 1440-ben a Szombat kapu felé tartó Zsidó utcának nevezett utcát beleértették mind a Szombathely, mind a Szombatpiac értelmébe (1420, 1439, 1449). Vagyis ez a megjelölés nem csak a Szombatkaputól nyugatra lévő területet illette meg.

De talán ennél is tanulságosabb a birtoklástörténet. Hiszen a későbbi zsinagógát is magába foglaló telek ezek szerint nem az 1360-as vagy 70-es években került zsidó tulajdonba, hiszen valamivel 1420 előtt még a volt esztergomi várnagy, Jakab deák birtokolta azokat, a Kapiak pedig ki nem fizetett adósságuk fejében követelték Jakabtól, majd később a szerintük azt jogtalanul használó zsidóktól. (NB.: Jakab tehát nem Mendel Jakab, akire a Jakabháza kifejezést szokás vonatkoztatni).

Érdemes áttekintenünk a Zsidó utca elnevezést is, amikor melyik Zsidó utcára vonatkozik. Az első elnevezés csak 1384-ből (!) származik, amely biztos, hogy a déli városrészben volt (a mai Szent György utca), mivel tíz évvel később, 1394-ben ugyanezen házbirtok helymegjelölésében a Zsidó kapu név is szerepel.<sup>46</sup> Hogy a zsidók feltehetően a városalapítás ideje óta itt laktak, egy 1307-es adat bizonyítja, miszerint Werner fia László, Károly Róbert pártján álló, elűzött bíró a zsinagóga melletti kapunál tört be fegyvereseivel a városba.<sup>47</sup> A korai zsidó temető

maradványai is a Zsidó-kapu alatt, a völgyben kerültek elő, a mai Pauler utca környékén, a Krisztinavárosban.<sup>48</sup> Nagyon tanulságos az 1390-ben keletkezett plébániahatárper okirata is, mivel ebben a Mária Magdolna-egyház plébánosa joghatósága alá tartozónak vallja a város déli részén a Zsidó utcát és a Szent János utcát egészen a királyi udvarig.<sup>49</sup> Sehol egy „egykori”, vagy „néhai” kifejezés. Utoljára Eberhard Windecke krónikájában találkozunk a Zsidó utca elnevezéssel a déli részen, amikor is az 1424. évnél megjegyzi, hogy Zsigmond király a Zsidó utcában új káptalant alapított.<sup>50</sup> De az emlékezet olyan erős, hogy még csaknem száz évvel később, egy 1511-ből származó oklevél is egykor zsidók lakta utcáról beszél.<sup>51</sup>

Ezzel szemben az északi részen először a már említett 1440-es oklevél nevezi meg a Zsidó utcát a Szombat kapu mellett, majd a későbbiekben már mindig itt emlegetik.<sup>52</sup> A források hiányosságát azonban jól mutatja, hogy egészen 1526-ig nem ismerünk a már említetteken kívüül egyetlen zsidó háztulajdonra vonatkozó iratot sem.

Az elmondottakhoz néhány gondolatot szeretnék fűzni munkahipotézisként, amelyet megfontolásra ajánlok a további kutatáshoz.

A János kőfaragó házáról ismert adatok arra mutatnak, hogy a korai zsidónegyed nem volt még gettó jellegű. A zsidók ugyan feltehetően legszámosabban a Zsidó utcában éltek, ahol a zsinagógájuk is állott, de ez nem jelentette azt, hogy kizárólag csak itt lakhattak. Véleményem szerint ez beleillik abba az általános képbe, miszerint kiűzetésükig a zsidók számos olyan jogot élveztek, amely kevésbé szorította őket a zárt gettóba.<sup>53</sup> Városi letelepedésüket és birtokszerzésüket sem gátolták nagyon, és számos adat szerint egyenrangú polgárokként kezelték őket. Tehát nem csupán a korai Zsidó utcában számolhatunk Budán velük.

Azt is láthattuk, hogy az áttelepítésre nem rendelkezünk konkrét adatokkal, a késő középkori zsidónegyed legfontosabb épületének, a zsinagógának a telke pedig csak a XV. század 20-as éveiben kerülhetett zsidó tulajdonba. Ez az adat kételyeket támaszt bennem: Vajon valóban az 1360-as évek végén költöztették át a zsidókat a város másik végébe?

Mi indokolta ilyen jelentős változás végrehajtását? Úgy érzem, a magyarázatot továbbra is a déli királyi palota kiépülésénél és a királyi udvar Budára költözésénél kell keresnünk. Nagy Lajos 1381-ben adományozta el a Kammerhofot kedvelt pálos szerzeteseinek, hogy Remete Szent Pál újonnan megszerzett ereklyéjét szükség esetén biztonságba helyezhessék. A kutatás ebből arra következtetett, hogy ekkorra már a város déli részén annyira előrehaladtak a palota bővítési munkálatai, hogy a király lemondhatott a régi királyi kúria épületeiről. Eddig az időpontig, vagyis 1381-ig azonban véleményem szerint nem valószínű, hogy a Kammerhof mellé zsidókat telepített volna. A zsidó negyed a királyi palota szomszédságában igazán akkortájt válhatott nemkívánatossá, amikor a királyi udvar véglegesen Budára költözött. A XV. század első negyedében a királyi palota újabb, nagy léptékű bővítése és ezzel egy időben a Szűz Mária-kápolna felépítése polgári épületek kisajátítását és lebontását tették szükségessé. A Szűz Mária-kápolna feltárása során bebizonyosodott, hogy az épületet korábbi polgárházak lebontása, pincék feltöltése után kezdték alapozni. Óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy nem a déli zsidó negyed megszüntetése teremtette meg a lehetőséget a városrész átalakítására és az új kápolna épületének elhelyezésére? Miért pont ezeket a telkeket választotta ki a király a kápolnaépítkezésre a telkek sorában? Nem a zsidóktól elhagyott zsinagóga helyén építette fel új udvari kápolnáját?

Ezt a kérdést ma már feltehetően csak az ásások tudják megválaszolni. Ha szerencsénk lesz. Ugyanis a zsinagóga lehetett egy lakóház helyiségeiben is elhelyezve, ahogy a Táncsics Mihály utca 26. alatt a középkori imaház ma is látható. A Szent Zsigmond templom alatt feltárt pincék erre aligha tudnak választ adni. Talán ha a rituális fürdő maradványaira lelnének, kútra, földbe süllyesztett ciszternára vagy valamely más, szerencsés tárgyi leletre.

És persze az is előfordulhat, hogy ötletemnek az egykori valósághoz semmi köze, és majd egyszer másutt, talán az utca túloldalán bukkannak fel a város első zsinagógájának maradványai.

#### JEGYZETEK

1. KUMOROVITZ, 109–149.
2. KUBINYI, 1973. 7–240.
3. Bologna, 1410. augusztus 3.: „...et attendo etiam, quod sicut idem Pipa nobis exposuit, tu cupiens transitoria cum eternis felici commercio commutare, de bonis tibi a deo collatis in honorem ac sub vocabulo beate virginis Marie decrevisti collegiatam ecclesiam pro uno preposito et certis canonicis in partibus huiusmodi et in civitate Bude erigere et sufficienter dotare, et etiam eandem fundari feceris et exponi multa millia florenorum et ad consummationem et prosecutionem intendere salutarem...” Arch. Secr. Vatican. Reg. Vatican. Liber 342., fol. 87. (Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia. Ed. Augustinus Theiner. Romae–Parisis–Pestini–Vindobonae 1859. 187–189.; MDC 3/1. 287–288.; Zsigmond-kori Oklevéltár. 2/2. Kiadta Mályusz Elemér. Bp., 1958. 396. 7807. sz.)  
Bologna, 1410. augusztus 18.: „...omnibus vere penitentibus et confessis, qui beate Marie virginis in castro Budensi et extra idem cast-

*rum capellas regias in nativitatibus, assumptionibus, annuntiationibus, purificationibus et visitationibus...ac dedicationibus capellarum earundem festivitibus devote visitaverint...* Arch. Secr. Vatican. Reg. Data-riae seu Lateranensia. Vol. 342. fol. 83–84. (MDC 3/1. 288.)

4. „CCI. Hie macht konig Sigemont zü Ofen ein halp thümherrnstift in der Judengassen. (209.) In der selben wilen stifte konig Sigemont ein halp thümherrnstift /más kéziratokban: domerei, domerestift, thümhergestift/ in der stat zu Ofen in der Juden gassen in der nuwen capellen in gottes ere und in sant Sigemunts ere; zu dem selben stifte das meist teil gap er des Schalagas güter, also das selbe stift volbrocht wart.” ALTMANN, 179.
5. KUMOROVITZ, 113–114.
6. „Ezt császárnak Tar Lőrinc megmondá, Ezt felelé: léssen arról nagy gondja, Mint ő ágyát pokolból kiiktassa, És hogy mennyországba igazgathassa.

Koronának egy kis ágát elrontá,  
Tizenhárom várost ő elszakasztá,  
Nyolcvan-ezer forintért zálogosítá,  
Budán Szent Zsigmondot avval rakatá.

Belé gazdagságot, papokat szörze,  
Jószágot nagy sokat oda engede,  
Szent Zsigmondnak ő azt felvezeteté,  
Hanemha ágyát avval kivethete.”

(Tinódi Lantos Sebestyén énekei. Régi magyar költők tára. 3. Bp. 1881. 358.)

7. KOVÁCS 12.
8. MÁLYUSZ Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1987. 92.
9. MACHILEK 88.
10. Prága, 1349. november 16.: „Wir Karl von Gots gnaden Romischer kung ze allen zeiten merer des Reichs und kung ze Beheim voriehen und tun kunt öffentlich an diesem brief allen den, di in sehent oder horent lesen, dass wir angesehen haben solchen gebrechen der gemeinlich ist untz her gewesen in der stadt ze Nurnberg, bei namen dar an, dass in der selben stat kein grosser platz nicht en ist, dar an di leut gemeinlich an gedienge kaufen und vorkaufen mugen, und andirr iren nutz schaffen. Dar umb wann wir bedacht haben, dass es uns, dem Reich, der Stat un den Burgeren da selbst nutz und gut ist, haben wir den ratleuten un der burgeren da selbst ze Nuremberg irlaubet und erlauben auch mit diesem brief, dass si alle di Judenhauser zu Nuremberg, di gelegen sint zwischen Frantzen des Hallers und Fritzen des Beheims heuser, und dar zu di Juden schul und di vier Judenheuser, di czu mittelst zwischen den zwein strassen und gegen Ulriches des Stromays haus gelegen sint, brechen mugen und sullen daraz zwene pletze machen, dy ewlichen also bleiben und zu der Stat gemeintlich gehoren, und also, dass furbass nymmermer dar auf kein haus sol gemachet werden, auzgenommen daz man aus der Judenschul sol machen eine kirchen in sant Marien ere da ez di burger aller peste dunket. Und dar umb wann wir wollen gentzlich, dass dise unser erlubung furgang hab, wollen wir, dass alle gab, verleihung, brief und hantfesten, di wirandern leuten geben und getan habrn oder noch ieman anders teten oder geben umb di vorenant(en) Judenhauser und Judenschul, wizzent oder unwizzent, weder craft noch maect haben sullen, und widerrufen...” H.St.A.München „R.St.Nürnberg U 760.” (Reg. Imp. VIII. Nr. 1192. – MGH Legum sectio IV. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tom. IX. Fasc. III. Weimar 1977. Nr. 616., 481.)
11. SCHULTHEISS, 42–53.; Nürnberg – Geschichte einer europäischen Stadt. Szerk. Pfeifer, Gerhard. München, 1971.
12. MÜLLER, 34.
13. Nürnberg, 1355. július 8.: „... Ad cumulum nostri culminis cedere non ambigimus et salutis, si illius cultus regie celsitudinis vigilantia propagatur, cuius immensa virtute per ampla mundi spacia imperii nostri potentia dilatatur. Eapropter ad laudem ipsius et gloriam ac ad honorem gloriose semperque virginis Marie genitricis Dei et domini nostri Ihesu Christi pro nostre et progenitorum nostrorum animarum salute in civitate nostra imperiali Nurnbergensi, Babenbergensis diocesis, novam ecclesiam siue capellam ereximus, fundavimus et creavimus, in qua tres presbiteros, unum videlicet vicarium principalem et duos mansionarios constituimus, capellam eandem cum eisdem vicario et mansionariis precentori chori sancte Marie in ecclesia Pragensi (...) subicimus et perpetuo tanquam visitatori et patrono disponimus et intendimus est subiectos in tantum, quod idem precentor solus dumtaxat prefatum vicarium, mansionarios vero concorditer cum maioribus dicti chori sancte Marie mansionariis vel parte ipsorum saniori episcopo Babenbergensi, loci diocesano, presentet canonice confirmandos (...) Disponimus etiam, ut in eadem capella per singulos dies officium et hore canonice ac missa de gloriosa domina nostra a vicario et mansionariis ipsis per choros divisim stantibus et sibi alternatim respondentibus expressis vocibus propter paucitatem vero ipsorum sine musica et sine nota, legantur modo et ordine et commemorationibus, quibus huiusmodi officium beate memorie domini Clementis papa in choro sancte Marie in ecclesia Pragensi noscitur confirmasse; diebus autem sabbati missam predictam, quanto frequentius poterunt, cum nota decantent.(...) Quoniam autem spiritualia sine temporalibus subsistere diu non possunt, pro comparandis dote et redditibus et proventibus annuis, ad sustentationem, ad utilitatem et stipendium vicarii et mansionarium ipsorum necessariis, mille florenos auri apud scultetum Nurnbergensem sub bono testimonio reposuimus...” Arch. Eccl. Metropol. Prag. sign. XI, 18. (Mon. Hist. Boem. III., 346. n. 14. – Reg. Imp. VIII. Nr. 2168. – Reg. dipl. epist. Bohem. et Morav. Pars VI. Fasc. I., 36. n. 60.)
14. MACHILEK, 100.
15. SCHNEIDER, 380.
16. MACHILEK, 100.
17. BRÄUTIGAM, 170–197.; LEYH, Robert: Die Frauenkirche zu Nürnberg. München – Zürich, 1992.
18. Buda, 1501. január 5.: „Item vespere sacerdoti, qui venerat cum reliquis in aulam domini principis, quum processiones cum columbatione Beate Virgine et Sancto Sigismundo ad dominum regem, dedi l. ortt.” (Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Közléteszi: Divéky Adorján. Magyar Történelmi Tár 3. sorozat 1. kötet (26. kötet) Bp., 1914, 85.)
19. MACHILEK, 99.
20. PRAY, 116–117.; PODHRADSKY, 42.
21. BALOGH, 44.
22. Buda, 1503. február 25.: „... ideo nos prefato domino Iohanni duci fide nostra et conscienda medianter promittimus, quod nos successoresque nostri perpetui quolibet Sabbato cuiuslibet septimane cuiusvis anni semper et perpetuo missam Beate Virginis de conceptione pro refrigerio anime eiusdem domini ducis suorumque heredum et posteritatum universorum in predicta ecclesia Beate Virginis solemnium cantabimus et continemus...” OL DI. 37.748.  
Buda, 1474. március 13.: „... pro decantatione missarum sancte crucis eidem collegiate ecclesie beate Marie virginis et perconsequens preposito et capitulo eiusdem ecclesie fecisset...” Esztergomi Primási lt. Arch. Sac. U. 95.
23. „Sub iisdem fere temporibus, regalis nuptiae celebratae: quum post mortem prioris sponsae, de qua supra diximus, filiae Georgii Regis Boemiae, iam nuptiae instarent, quam antequam emitteretur est carcere, desponsarat. Hanc magnifico duxit apparatu, miroque amore dilexit. Boemi hanc proceres, Tricinium usque duxerant, hinc Regali pompa Pontifices et Optimates Ungarici accipere. Budamque duxere, ubi nuptiarum solemnitas celebrata. Catharinae huic nomen fuit. Vix quartum cum Rege annum clausit, et ante coronationem immatur morte surrepta, in divique Sigismundi aede sepulta.” (BONFINI Dec. III. Liber III. 408.)
24. 1506. július 24.: „Hac die ecclesia Agriensi cathedralis fulmine ic-ta conflagravit, et regina Hungariae francigena defuncta est, et sepulta in templo divi Sigismundi Bude.” Budai Kakas János feljegyzései. BTM 66.451.1. (KUBINYI, 1971, 59–79.) Ezen feljegyzésnek ellentmondanak azok a velencei követjelentések, amelyek a királyné székesfehérvári temetkezéséről szólnak. (ENGEL, 625.) A múlt század elején, 1827-ben a Szent György tér szintsüllyesztési munkálatai során egy gazdag nő sírja bukkantak, amelyet a leletet leíró Jankovich Miklós mint Pogyebárd Katalin sírját határozott meg. Tekintve, hogy két királynő itteni sírjáról is tudunk, és nem kizárt, hogy más előkelő asszonyok is ide temetkezettek, a sír azonosítását tévesnek tarthatjuk. A leletek azóta – egy ostyatar-tó szelence kivételével – a Nemzeti Múzeumban sajnos elkallód-tak. (JANKOVICH Miklós: Budán felfedezett gazdag sírbolt, mellyben hihetőleg Katalin, Mátyás Király első hitvesének és Podyebárd György leányának teteme találtott. Pesten 1827; NAGY Emese: Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége. In: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás. Szerk. Belitska-Scholtz Hedvig. Műf 17. Bp., 1985, 132–133.)
25. Buda, 1484. március 28.: „... zw de vesper was der konig zw Santh Sigmundt unnd do er off das gschlosz gyeng von der vesper, nam ich seyn war unnd gap im eyne supplicatio, dy nam der Erdody Thamasch, seyn Canczler von myr...” Bártfa követének jelentése városához. (IVÁNYI Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára. I. Bp. 1910. 347.l. 2320.reg.) 1514.: „Sequenti die Cardinalis templum Divi Sigismundi magno comitatu ingressus, sacris peractis Pontificis indultum pro concione promulgat, ac non solum in temp-

- lis, quae Budae et Pesthi habentur, sed ubique in majoribus collegiis sacerdotum, quae vulgo Capitula et Conventus appellantur, tam suae legationis, quam Regia auctoritate curat publicandum.” „Igitur Cardinalis in eadem Divi Sigismundi aede, sacris prius solemnibus more celebratis, vexillum album cum cruce praegrandi purpurea ad hoc Romae preparatum, Georgio de manu porrigit; alteramque crucem purpuream, sed minorem, ipsius pro altari in genua provoluti paludamento, se spectante, a suo sartore assuendam curat; additisque ad Deum pro ipsius ac totius expeditionis felici ac prospera fortuna precibus in castra dimittit, quae erant in agro Pesthano...” (ISTVÁNFFY, Nicolaus: Regni Hungarici historia. Liber V. Köln 1724, 41.)
26. „Referunt praeterea principis magnificentiam superbissima eius aedificia, atque illa in primis, quae Budae statuit, ante arcem sacellum erexit, quod divo Sigismundo dicavit, cuius quippe numini se peculiari religione fecerat obnoxium, idque amplissima sacerdotum collegio donavit.” (BONFINI Dec. III. Liber III., 343–345.)
27. BUZÁS, 1992, 160–170.; BUZÁS, 1993, 89–97.; A budavári Szent Zsigmond templom és gótikus szobrai. Kiállítási katalógus. Szerk. Buzás G., Feld I. Bp., 1996, 5–7., 12–16.
28. MÜLLER, 34.; ECKER, 126–129.
29. KOHN, 131–136.; BÜCHLER, 27–28.
30. KUBINYI, 1973, 79–80.; ZOLNAY, 1952, 19–20., 25.; ZOLNAY, 1987, 28–29. Érdekes, hogy az ún. budai vita, vagyis a XIII–XIV. századi királyi szálláshely lokalizásáról folytatott polemizálás egymással szembenálló résztvevői a zsidó negyed elköltöztetésében egységes álláspontot vallottak. A Gerevich László vezette „déliak” koncepciójába a költöztetés elmélete jól beleillett, hiszen azzal érveltek, hogy a régi Zsidó utca a palota közelségében zavarta a királyi udvart, és a kiűzés egyik mozgatórugója az értékes ingatlanok megszerzése volt. Választ csak arra nem kapunk, miért tűrte volna meg az udvar a zsidókat ezen a területen az 1360-as évekig, és miért pont ekkor kobozta el házaikat. Az elsősorban Zolnay László által képviselt „északiak” részéről viszont logikai ellentmondásba ütközik a költöztetési elmélet, hiszen valószínűtlen, hogy a zsidókat a Kammerhof eladományozása, vagyis 1381 előtt telepítették volna a királyi udvar tőzsomszédságába, és éppen itt lett volna a telepítésre alkalmas üres terület.
31. Buda, 1337. november 16.: „... in contrata sancti Nicolai prope ad curiam regiam ibidem sitam...” OLDF 266.368. (Štatny Oblastny Archiv v Nitre. Uzovich cs. lt. 20.)  
Buda, 1441. január 3. A budai plébániák közötti határleírásban a Nagyboldogasszony- és a Mária Magdolna-plébániák közötti határnál olvassuk: „... ad quandam viam de ipsa civitate nostra inter eandem antiquam domum regiam et domum condam Frank wayvo-de versus predictam ecclesiam sancti Petri martiris tendentem...” Átírta Hety-i Benedek közjegyző 1441. augusztus 16-án: Arch. Prim. Strig. U. 46. Mivel ismerjük a Kammerhof Szent Márton-kápolnájának helyét (l.: H. GYÜRKY Katalin: A Szent Márton-kápolna régészeti maradványai Budán. ArchÉrt 111. 1984, 29–42.), valamint ettől északra az itt említett kaputornyot és utat (l. ZOLNAY László: Ásatások a budai I., Tánicsics Mihály u. 9. területén. A XIII–XIV. századi budai rezidencia kérdéséhez. ArchÉrt 94. 1967, 39–47.; uő: Ásatások a budai I., Tánicsics Mihály u. 9. területén. ArchÉrt 95. 1968, 40–60.; GARÁDY Sándor: Jelentés az 1936–42. évben végzett ásatásokról. BudRég 13. 1943, 418–427.) a Szécsényi-ház helyzete egyértelműen megállapítható.
32. PATAKI, 241–299.
33. Esztergom, 1396. április 20.: „... domos duas nostras Budenses contiguas positas in castro Budensi in vicinitate domorum quondam magistri Nicolai cancellarii a parte porte sancti Iohannis a parte vero aquilonis quondam Hallar civium Budensium...” Eszt. kápt. magán lt. 46-1-6.
34. Buda, 1396. május 1.: „... quondam aliam domum prenominarum dominarum Anne et Sare in eodem Castro in vicinitate domorum predicti Iohannis archiepiscopi et condam Heller adiacentem...” Eszt. érs. lt. Arch. Saec. Q 53.
35. Buda, 1395. december 20.: „... quondam domum... in castro predicto in vicinitate domorum condam magistri Nicolai cancellarii regie maiestatis et filiorum Akus habitam...” Eszt. kápt. magán lt. 64-1-4.
- Buda, 1374. december 15.: „... quondam domum suam in castro predicto in vicinitate domorum filiorum Akus et magistri Nicolai cancellarii domini nostri regis habitam...” Eszt. kápt. magán lt. 64-1-2.
36. 1365. február 4.: „... quondam fundum curie seu locum sessionalem olim iudeorum in civitate nostra Budensi in vicinitate domorum magistri Nicolai secreti sigilli nostri prothonotarii et Benedicti filii Gregorii Bissenii de Sancto Demetrio adiacentem...” Eszt. kápt. hh. lt. 6-4-17.; XVI. századi másolata: Eszt. kápt. magán lt. 64-1-7.
37. Esztergom, 1394. október 8.: „... quondam domum ad ipsam capellam pertinentem sitam in platea iudeorum in Buda versus vineas, cui ab uno latere domus reverendi domini episcopi Zagrabiensis a parte vero porte iudeorum domus condam Achus bani site sunt...” Átírta Miklós esztergomi helynök 1429. augusztus 12-én: Eszt. kápt. magán lt. 72-1-2.
38. KARÁCSONYI, 97.
39. Esztergom, 1384. április 24.: „... domumque nostram in platea iudeorum inter domos magistri Akus filii Stephani filii condam Mykch bani de Prodaviz et Gleorgiil cantoris Wesprimiensis sitam...” Eszt. kápt. m. lt. 72-2-5.; XVIII. századi átírata: Eszt. kápt. magán. lt. 72-2-6.
40. SCHREIBER, 83–85.
41. Buda, 1462. június 10.: „... super facto domorum Sinagoge et Jacabhaza...” OL DI 64.385.
42. Buda, 1420. január 13.: „... duas domos in foro Sabbati castri predicti prescripti Iacobi sibi invicem contiguas, in vicinitate relicte Iohannis filii Thome parte ab una et domus animarum parte ab altera...” OL DI 64.201.; Átírta a budai káptalan 1454. augusztus 18-án: OL DI 64.373.
43. Óbuda, 1439. június 23.: „... duarum domorum in civitate Budensi in loco Sabbati, in vicinitatibus domorum relicte... Iohannis filii Thome ab una et animarum parte ab altera habitatum...” OL DL 13.441.
44. Buda, 1440. március 17.: „... quarundam duarum domorum in platea iudeorum Budensium, versus portam Zombathkapw habitatum...” OL DI 64.349. (MNM Kapy család lt. K. Fasc. III. Nr. 77.)
45. Buda, 1449. március 18.: „... quosdam duas domos ipsorum lapideas in foro Sabbati civitatis Budensis sibi invicem contiguas ac in vicinitatibus domorum relicte Iohannis filii Thome ab una parte vero ab altera animarum existentes, habitas...” Eszt. érs. lt. Arch. Saec. Y 50.
46. L. 37., 39. jegyzeteket. Bár a Zsidó utcáról van szó, a megnevezett tulajdonosok mind keresztények.
47. „Quo facto in eisdem eventibus Ladislaus filius Wernerii de captivitate regis Venczelai anno fere tertio liberatur et cum Johanne filio Chaak castrum Budense per portam, que est iuxta synagogam iudeorum, feria quinta post festum beate Petronelle virginis, noctis in silentio subintravit et quosdam cives Budenses, suos adversarios et proditores invasit subito et destruxit.” (Scriptores Rerum Hungaricarum. Vol. I. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1937, 485.)
48. KAUFMANN, 219–223.; ZOLNAY, 1987, 16–17.
49. Buda, 1390. december 1.: „... item platea iudeorum et a sancto Iohanne usque ad Curiam Regis fuit similiter de dicta parochia Sancte Marie Magdalene...” (SCHIER, Xistus: Buda sacra sub priscis regibus. Viennae, 1774, 103–111.; MDC 3/1. 50–51.) Meg kell jegyezni, hogy a megállapított határok ezt a területet a Nagyboldogasszony-plébániának juttatják.
50. L. 4. jegyzet.
51. Buda, 1511. június 19.: „in vico sew plathea antiqua per Judeos quondam inhabitata...” OL DI 22.563.
52. L. 44. jegyzet.
53. KUBINYI 1995. 7–10.

- ALTMANN=ALTMANN, Wilhelm: Ebehard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Berlin, 1893.
- BALOGH=BALOGH Jolán: Varadinum. Várad vára. MűF 13. Bp., 1982.
- BONFINI=Atonius Bonfinius: Rerum Ungaricarum Decades. Ed. I. Fögel-B. Iványi-L. Juhász. Lipsiae, 1936.
- BRÄUTIGAM=BRÄUTIGAM, Günther: Die Nürnberger Frauenkirche. Idee und Herkunft ihrer Architektur. In: Festschrift für Peter Metz. Szerk. Schlegel, Ursula-Zoege von Manteuffel, Claus. Berlin, 1965, 170-197.
- BUZÁS 1992=BUZÁS Gergely: Hozzászólás a budai királyi vár északi előudvarának, főbejáratának és a Zsigmond-palota rekonstrukciójának kérdéséhez. Műemlékvédelem 36. 1992, 160-170.
- BUZÁS 1993=BUZÁS Gergely: A budai gótikus szoborleletről. Valóság 36. 1993, 89-97.
- BÜCHLER=BÜCHLER Sándor: A zsidók története Budapesten. A legrégibb időktől 1867-ig. Bp., 1901.
- ECKERT=ECKERT, Willehard Paul: Die Juden im Zeitalter Karls IV. In: Kaiser Karl IV. Staatsman und Mäzen. Szerk. Seibt, Ferdinand. München, 1978.
- ENGEL=ENGEL Pál: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. Századok 1987, 625.
- KAUFMANN=KAUFMANN Dávid: Magyarország legrégebbi zsidó temetője. ArchÉrt 15. 1895.
- KARÁCSONYI=KARÁCSONYI János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp., 1900.
- KOHN=KOHN Sámuel: A zsidók története Magyarországon. Bp., 1884.
- KOVÁCS=Tari Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. Válogatta és a bevezetést írta V. Kovács Sándor. Bp., 1985.
- KUMOROVITZ=KUMOROVITZ L. Bernát: A budai várkápolna és a Szent Zsigmond prépostság történetéhez. TBM 15. 1963, 109-149.
- KUBINYI 1971=KUBINYI András: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. TBM 18. 1971, 59-79.
- KUBINYI 1973=KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest Története 2. Bp., 1973, 7-240.
- KUBINYI 1995=KUBINYI András: A magyarországi zsidóság története a középkorban. SSz 49. 1995, 7-10.
- MÁLYUSZ=MÁLYUSZ Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1987.
- MACHILEK=MACHILEK, Franz: Privatfrömmigkeit und Staatsfrömmigkeit. In: Kaiser Karl IV. Staatsman und Mäzen. Szerk. Seibt, Ferdinand. München, 1978.
- MÜLLER=MÜLLER, Arnd: Geschichte der Juden in Nürnberg, 1146-1945. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der Stadt Nürnberg 12. Nürnberg, 1968.
- PATAKI=PATAKI Vidor: A budai vár középkori helyrajza. BudRég 15. 1950, 241-299.
- PODHRADSKY=PODHRADSKY József: Szent László király teteleinek históriája. 2. Buda, 1836.
- PRAY=PRAY Georgius: Epistolae exegeticae. 1784.
- SCHNEIDER=SCHNEIDER, Rudolf: Karolus, qui est Wenceslaus. In: Festschrift für H. Beumann zum 65. Geburtstag. Szerk. Jäschke, K-V és Wenskus, R. (1977).
- SCHREIBER=SCHREIBER Sándor: Jewish inscriptions in Hungary. Bp., 1983.
- SCHULTHEISS=SCHULTHEISS, Werner: Kaiser Karl IV. und die Reichsstadt Nürnberg. MVGN 52. 1963-64, 42-53.
- ZOLNAY=ZOLNAY László: A XIII-XIV. századi budavári királyi szálláshely. MűÉ 1. 1952, 19-25.
- ZOLNAY=ZOLNAY László: Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Bp., 1987.